

Sayı : 4

Yıl : 1988

MARMARA ÜNİVERSİTESİ FEN - EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TÜRKLÜK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

İstanbul - 1989

FAZLÎ'NİN GÜL Ü BÜLBÜL'Ü ÜZERİNE BİR İNCELEME

Nezahat ÖZTEKİN*

İnsanın ölümsüz olma arzusunun en güzel ifâdesi olan aşk, Dünya edebiyatında gül ve bülbül ikilisiyle sembolleşir. Doğu ve Batı edebiyatının bu ortak sembolünün çıkış yerini bulabilmek için, halk ve yüksek zümre mahsullerini kapsayan mukâyeseli geniş bir araştırmaya ihtiyaç vardır.

Arap, İran, Türk ve Avrupa edebiyatının gül ve bülbül konulu eserleri gözden geçirildiğinde, en eski gül ve bülbül hikâyesinin, İran şâiri Attar (1119-1193)'in *Bülbülnâme* adlı mesnevîsi olduğu görülür ¹.

Adap edebiyatında gül ve bülbül aşkı, başlı başına bir esere konu olmamıştır. Câhiliye şiirinde, Emevî devri Arap şiirinde gül ve bülbül yer almaz. Ancak, Abbasî dönemi edebiyatının tecrübesinden faydalanan Endülüs Emevîlerinin pastoral şiirinde, gülün renginden, bülbülün nağmelerinden bahsedilir. Abbasî döneminde gül, Ebu'l-Ferec'in şiirinde istiare olarak işlenir ².

Nergisten incileri ağlattı gülü suladı
Ve dolu daneleriyle innabları ısırdı

Attar'ın *Bülbülnâme*'si konu ve tasavvufî yorumuyla *Mantuku't-Tayr*'i hatırlatır ³. *Bülbülnâme*'de kuşlar, bülbülün durmaksızın ötüşünden rahatsız olarak, Süleyman Peygamber'e şikâyete giderler.

* Yard. Doç. Dr. Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.

¹ Ritter H.: "Attar", *İA.*, c. II, (1961), s. 10-11.

² Mehmed Fehmi: *Son Devir Arap Edebiyatı*, c. II, İst. 1333/1917; Butrusü'l-Bustânî: *Üdebâü'l-Arab fi'l-Endülüs ve Asri'l-İnsias*, Beyrut 1958, s. 37-38; Ebu'l-Ferec Mehmed b. Ahmed el Va'va el Gassanî ed-Dımişkî için bakınız. Broczkelmann: *Gal.* I, s. 86 suppl I, s. 147, Leidin 1937-42 ve Ömer Rıza Kehhale: *Mu'cemü'l-Müellifin*, c. I. Dımaşk 1376-1378/1957-1959, s. 106; Clement Huart: *Arap ve İslâm Edebiyatı*, çev. Cemil Sezgin, Ankara 1971, s. 105-107; Aziz Ahmed: *Tarih-i Sakalîyyeti'l-İslâmiye*, 2.bas. İst. 1983, s. 313-317; İbn-i Hazm: *Güvercin Gerdanlığı*, çev. Mahmut Kanık, İst. 1985, s. 10-25; Zakan Korkud: *Hadarâtü'l-Arab fi'l-Endülüs*, Bevrut (?).

³ Ritter H.: "Attar", *İA.*, 1961, c. II, s. 10-11. Attar'ın bu tasavvufî mesnevîsinde kuşlar Anka'yı padişah seçerek, onun bulunduğu yere gitmeğe karar verirler. Hüdhüd'ün başkanlığında yola çıkarlar. Bu meşekkatli yolculuğa ancak otuz kuş (simurg) dayanabilir. Bu otuz kuş hedefe vardıklarında, ulaşmak istedikleri Anka'nın kendileri olduğunu anlarlar. Eserin tahlili için bakınız: Ritter H.: "Attar", *Analyse dans Phillogika dans Der İslâm*, c. XXV. Ed. (Lucknow), Berlin 1295/1938, s. 160-173.

Süleyman Peygamber, doğanla bülbülü çağırır. Bülbül, ötüşlerinin güle olan hayranlığını anlatan aşk nağmeleri olduğunu söyleyerek, kendini savunur. Süleyman Peygamber, şikâyetçi kuşlara bülbülü rahat bırakmalarını emreder.

Arap edebiyatındaki gül ve bülbül imajı İran menşe'li olmalıdır. İran edebiyatının zevk ve hayâl dünyasından fazlaca etkilenen Abbâsî dönemi Arap şiiri, Kuzey Afrika yolundan Endülüs'e geçtiğinde, gül ve bülbül hikâyesini de beraberinde götürür.

Doğu kültürünün Avrupa'ya geçişinden, İspanya ve Sicilya iki önemli kapı olmuştur. XII. yüzyıldan sonra, Fransız şiiri üzerinde Arap şiirinin kâfiye, şekil ve konu olarak etkileri açıkça göze çarpar. Rolan Şarkılarında Anter Hikâyeleri te'siri olduğu gibi ⁴, Fransız halk hikâyeleri olan fablioların da doğu kaynaklı olduğu bilinmektedir ⁵. Doğu kaynaklı diğer bir Fransız halk hikâyesi de, XIII. yüzyılda oluşmuş *Gülün Romanı*'dır ⁶.

Guillaume de Lorris, Jean de Meung tarafından nazmedilmiş olan *Gülün Romanı* ile, 960/1553'de Fazlî tarafından kaleme alınan *Gül ü Bülbül* benzer alegorileri kullanmalarıyla dikkati çekerler. Fazlî'nin *Gül ü Bülbül*'ünün ayrılan yönü, alegorilerin tasavvufi yorumudur. Guillaume de Lorris ve Jean de Meung'da dînî mistisizm yoktur. *Gülün Romanı*'nda gül, sevgilisinin sembolüdür. Gülün yanında aşk, akıl, sadâkat, tevâzu, güzellik, samimiyet, merhamet, dostluk, cömertlik, kalp asâleti, hüsn-i niyet gibi olumlu değerler bulunur. Karşısında ise, tehlike, kin, kıskançlık, ikiyüzlülük, kibir gibi olumsuz değerler yer alır. İdeal âşık, zıt değerler arasındaki mücedelede olumlu değerlerin savunucusudur; zafere onların yardımıyla ulaşır. *Gülün Romanı*'nda beşerî aşk ve şövalyelik işlenmiştir. Fazlî'nin *Gül ü Bülbül*'ünde aşk, sınırsız ilâhî bir vecddir. Fazlî, olumlu değerleri tasavvufi bir yorumla ele almış, zengin bir ruh ve gönül diyalogu ortaya koymuştur. Bu iki eser arasındaki benzerlik, müşterek kaynaklardan faydalanmalarına bağlanabilir.

⁴ Mehmet Fehmi: *Son Devir Arap Edebiyatı*, c. II, İst. 1333/1917, s. 518-520.

⁵ Fabliauxlar Fransız orta çağının aşk konulu manzum halk hikâyeleridir. İlk Fabliauxler Jean Bodel'in *Le Corge* (1202) adlı eserinde toplanmıştır. Gaston Paris, Fabliaux türünün Bizans ve Araplar aracılığı ile Hind'den geldiğini ileri sürer. Ayrıntılı bilgi için bakınız. J. P. Beaumarchais; Daniel Cout et Alain Rey: *Dictionnaire des Litteratures de Langue Française*, c. I, Bordas Paris s. 780-783.

⁶ M. Lanson: *Le Roman de la Rose Guillaume de Lorris, Jean de Meung Tour les Chefs Deuvre de la Litterature Française*, Renaissance du livre-Paris.

Gül, doğu ve batı edebiyatlarında kendi kendine yeten mükemmel güzelliğin, sevilenin; bülbül ise sâdık, çilekeş âşığın sembolüdür. Her ikisinin beraberce bir şiire, bir hikâyeye konu oluşu, yalnız İran ve Türk edebiyatında görülür. Avrupa edebiyatlarında gül ve bülbül, şiiirlere ayrı ayrı konu olurlar. Fazlı'nın Gül ü Bülbül'ünün, gül ve bülbül aşkının zengin bir lirizm ve tiz bir sanat zevkiyle işlendiği nâdir bir şiir olduğu görüşüne Hammer, Dora Distira gibi batılı müsteşrikler de iştirâk ederler ⁷.

Batı edebiyatında Homeros, Aiskhylos ve Kallimakhos'dan bu yana bülbül, aşkı terennüm etmenin sembolü olarak işlenmiştir. Alman halk edebiyatında bülbül, "bayan bülbül" olarak mutlu aile hayatını temsil ettiği gibi, aşk habercisi, ölüm kuşu olarak da anılır. Goethe, Schiller gibi büyük Alman şâirleri başta olmak üzere Bodenstedt, Freiligrath, Eichendorf, Bethge gibi şâirler bülbülü konu alan şiirler yazmışlardır. Ruchert e Bodensteat'de İran te'siri olduğu ileri sürülür ⁸.

İngiliz edebiyatında bülbül konulu şiirler oldukça fazladır. İngiliz Ortaçağ edebiyatında (1210-1220) *The Owl and the Nigtingale* adlı alegorik şiir, baykuşla bülbül arasındaki münazarayı anlatır. Bülbül, romantizmi, aşkı, şövalyeliği; baykuş, kiliseyi, dîni, şiiri, realizmi temsil eder. Yeni İngiliz edebiyatında Milton, Romantik devirde Coleridge, Joan Keats bülbül konulu şiirler yazmışlardır ⁹. Victoria devrinde Oscar Wilde'in (1888) "the Nigtingale and the Rose" hikâyesi doğu kaynaklıdır. Bu hikâyede, bülbül ideal âşığı, gül aşkı temsil eder. Hikâye âdeta Fuzûlî'nin "Su kasidesi"ndeki:

İçmek ister bülbülün kanın meger bir rengile
Gül budağının mizâcına gire kurtara su

beytinin yorumudur. Bülbül, sevgilisinin istediği kırmızı gülü bulamayan delikanlının ağlayış ve inleyişlerini duyarak ona yardım etmek ister. Bahçedeki bütün gül fidanlarını dolaşır, Bülbülün isteğine, kurumak üzere olan hasta, cılız bir gül fidanı cevap verir. Fakat şartı çok ağırdır. Eğer bülbül kanını gül fidanına verirse, belki kırmızı bir gül açabilir. O gece kalbini dikene dayayan bülbül, sabaha kadar aşk şarkıları söyler. Sabahleyin kırmızı gül açarken artık bülbül ölmüştür.

⁷ Dora D'istra: *La Poiesie des Ottomans seconde edition*, Paris 1877 (Çev. Sema Taneri, Havas Yayınları, İst. 1982, s. 41-47); Hammer J.: *Das ist Rose and Nachtigall*, Leipzig 1834.

⁸ T.A. Ankara 1958, c. VIII, s. 19-21.

⁹ Oscar Wilde: *Mutlu Prens*, Çev. Ülkü Tamer, Varlık Yay. 1960, s. 14-21.

Avrupa, Fazlî'nin *Gül ü Bülbül*'ünü 1834'lerde Hammer'in tercümesiyle tanır. Hammer, *Gül ü Bülbül*'ün Viyana nüshasını Almanca tercümesiyle birlikte neşretmiştir. Hammer'in batılı zevke uygun bulduğu bu romantik şiir, Avrupa'da büyük yankı uyandırır. Fransa'da Charles Joret, "La Rose dans L'antiquite et an Moyen-age" (Paris-1982) başlıklı makâleyi yazar; Dora D'Istria, *Osmanlı Şiiri* (1877) kitabında bir bölüm ayırır; Gibb, *Gül ü Bülbül*'ün bir bölümünü İngilizce'ye çevirerek *Osmanlı Şiiri Tarihi*'ne alır (1904).

Fazlî'nin *Gül ü Bülbül*'ü, Attar'ın *Bülbülnâme*'siyle, bülbülün güle âşık olması motifinde birleşir. Bu müşterek motif dışında Fazlî'nin *Gül ü Bülbül*'ü, alegorileri ve tahkiyesiyle *Bülbülnâme*'den farklı, orijinal bir yapı ve muhtevâyâ sahiptir.

Gül ü Bülbül'deki edebî sanatlara dayalı alegorik yapı ve muhteva, benzeri eserlerde görülmez. *Gül ü Bülbül*'den bir yüzyıl önce yazıldığı dil özelliklerinden anlaşılan, Rıfâî'nin *Bülbülnâme*'si de gül ve bülbül aşkını işleyen küçük bir mesnevîdir¹⁰. Bu eserde bülbül gülü gülistanda görerek âşık olur. Bülbülün aşkını güle sabah rüzgârı iletir. Gül, sabah rüzgârından bülbülü imtihan etmesini ister. Sabah rüzgârı bülbüle, dikenden sakınmasını, gülü dile düşürmemesini tenbih ederse de bülbül, bu aşk yüzünden gülistanı terketmek zorunda kalır; gözleri ağlamaktan kör olur. Ancak, sabah rüzgârının gülden haber getirmesi ile gözleri açılır. Sekiz yüz beyitlik *Bülbülnâme* XIV-XV. yüzyıl Anadolu Türkçesi'yle yazılmıştır. mesnevînin orijinal yönü gül ve bülbül söyleşmesinin gazellerle yürütülüşüdür.

Fazlî'nin *Gül ü Bülbül*'ünde konu, alegorik anlatımla orijinallik kazanır¹¹. Gül şehrinde hüküm süren Bahar Şah, temiz kalpli, davranışları mutedil ve olgun, aydınlık düşünceli, ruhu ferahlatan, zarif bir hükümdardır. Onun adalet yağmuruyla dünyanın yüzü taze kalır. lutuf rüzgârıyla cennete benzer. Bahar Şah'ın ömründe tek gül açılmıştır; o da oğlu Gül Şah'dır. Gül Şah, henüz taze bir goncadır. Bahar Şah, güzel gülü ilim tahsil etmek için hocaya gönderir. Kendi eliyle tertip ettiği ders

¹⁰ *Bülbülnâme*'nin yazma nüshası Paris Milli Kütüphanesi Farsça Yazmaları 7 (A.F. 2147) numarada kayıtlıdır. tezkirelerimizde Rıfâî ad ve mahlasını kullanan bir şâire rastlanmamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Hüseyin Ayan, *Bülbülnâme-Rıfâî*, Emek Mat. 1981, s. 6.

¹¹ Nezahat Öztekin: *Gül ü Bülbül-Fazlî*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış doktora tezi) İzmir 1987.

kitabını verir. Gül, ihmâl etmeden bütün gül bahçesi kitabını ezberler, eğitimini tamamlayınca gül şehrine vali olur. Gül şehrinin havası, suyu dünyaca meşhurdur. Suyu âb-ı hayat, havası İsa'nın diriltici nefesi gibidir. Lâle yanaklı, servi boylu eşsiz güzellerle doludur. Bu şehrin ileri gelenlerinden Jâle, her sabah gülsuyu saçarak gülü uyandırır. Gülün maiyet erkânından biri, yakut taçlı, yakut kadehli, içi aşk yarası ile dağlanmış lâledir. Gül meclisinin sâkîsidir.

Gül meclisinin meşalesi, bekçisi basiret sahibi nergistir. Elinde daima altın bir kadeh taşır.

Gül bahçesinin ileri gelenlerinden biri de eli hançerli süsendir. Şehrin bekçisi servi daima hizmete hazırdır. Nesim süratli bir habercidir. İçi dışı temiz ırmak gülün kendi güzelliğini seyrettiği aynadır. Hilekârlıkta, fitnede sümbülün üstüne yoktur.

Aydınlık bir sabah vakti gül, yatağından kalkıp, güzelliğini örten sisi üzerinden uzaklaştırarak, başına yakut tacını takar, içine dışına kat kat kırmızı elbise giyer ve tahtına oturur. Nasıl olduğunu görmek istediğinde ırmak önüne ayna koyar. Gül aynada güzelliğini göz kamaştırıcı bulup gururlanarak, dünyada benzerinin veya kendisinden güzelin olup olmadığını araştırmak üzere bahar rüzgârını vazifelendirir. Bahar rüzgârı doğuyu, batıyı, Rum'u, şam'ı gezer fakat, gülden daha güzel veya ona eşdeğer güzellikte kimseyi bulamaz. Dolaşırken bülbüle rastlar; bülbül ezelden âşık bir dervıştır. bir şehzâde olduğu halde devletini bırakmış, aşkı aramaya çıkmıştır. Kime âşık olduğunu bilmeden feryat eder. Bahar rüzgârı, gülün güzelliğini anlatınca bülbül bu emsalsiz güzele görmeden âşık olur. Bahar rüzgârı da gülün âşıklarından biridir. Arzuyla mahvolduğu için hiç bir yerde duramaz, kararsız dolaşır durur. Bahar rüzgârı, bülbüle bu ümitsiz aşktan vazgeçmesi için nasihat eder. Gül bir padişah, bülbül ise bir dilencidir. Gülün bülbül gibi binlerce âşığı vardır. Bülbül, kendisini aşkla zenginleşmiş bir padişah gibi hissettiği, aşkta edebini yeri olmadığı, aşkın nüktesinin, ayrılığı vuslata tercih etmek olduğu cevabını verir.

Bülbül, gülü aramak için yola çıktığında, temiz bir akarsu ile karşılaşır. Aydınlık gönüllü ırmak, bir derviş gibi maddî-manevî bir cehtle aslına, yedi deryaya doğru yol almaktadır. Bülbülle ırmağın gayeleri aynıdır. Her ikisi de mutlak ve tek varlığa ulaşmak için çırpınmaktadırlar. Irmak bülbülü gül şehrine ulaştırır. Bülbül gül şehrinde servi ile karşılaşır. Servi bülbülün kölesi ve lalasıdır. Bu sebeple bülbüle başı üzerinde yer verir. Gül şehri cennet gibi bir yerdir. Bülbül gece oluncaya kadar servi ile dert-

leşir. Karanlık bastırınca aşk derdiyle ve gülün güzelliğini hatırlayarak durmadan şiirler söyler, karanlığın aydınlanması için feryat eder. Bülbül ay doğunca aya, güneş doğunca güneşe, kendisine gül katında yardımcı olmaları için yalvarır. Bu yalvarışlar cevapsız kalır. Bülbül çaresizliğini Allah'a anlatmağa başlar. Gül, ancak o zaman uyanır, bülbülün feryadını merak eder, bu nağmelerin sahibini öğrenmeğe nergisi gönderir. Nergis, serviyle arkadaş olan bülbülü görür, güle, bülbülün kemâl ehli hünerli bir âşık olduğunu söylerse de, gül naz ederek, bülbülü gülistandan kovmasını emreder.

Gül bahçesinden kovulan bülbül çöllerde, dağlarda gezmeğe başlar. Bahar rüzgârı dolaşırken, aşk derdiyle zayıflamış, hayale dönmüş bülbülü görür. Bülbülün hâlini güle anlatarak merhamet etmesini ister. Gül, gerçek âşığın cevri ve cefaya vefa ile sabretmesi gerektiği cevabını verir. Nihayet bülbül, güle bir mektup yazarak hâlini anlatır. Bülbülün mektubunu güle zambak götürür. Zambak gülistanın postacısıdır. Gümüş vücutlu, güzel ahlâklı, cömert, yardımseverdir. Mektubu okuyan gül, artık bülbüle cefâ çektirmemeye karar vererek bir cevap yazar. Gülün mektubunu bülbüle yine zambak götürür. Bülbül, gülün mektubunu alınca sevinçle kendinden geçer, ölmüş cismi canlanır. Fakat hilekâr sümbül, bülbülün mutluluğunu kıskanarak dikene şikâyet eder. Diken gülün bekçisidir, bülbülü yaralayarak gül bahçesinden kovar, Gül, bülbülü incittiği için dikenini azarlar. Diken de bülbülü, gülün adını dile düşürdüğü ve yüzünü, gözünü açtığı için Bahar Şah'a şikâyet eder. Bahar Şah bülbülün yakalanmasını emreder.

Bülbül çölde gezinirken, vücudu döğünmekten morarmış, suskun, zayıf bir dervişe rastlar; bu derviş menekşedir. Âhının dumanıyla elbisesi mavi renk almıştır. Bülbül onunla dertleşirken, zâlim avcılar tarafından yakalanıp demir kafese kapatılır.

Gül şehri, doğudan gelen ateş tabiatlı Temmuz Şah'ın istilâsına uğrar. Bahar Şah gülü alarak bir yaylaya kaçır. Temmuz Şah, sam rüzgârıyla gül bahçesini yakıp yıkar ve ülkesine çekilir. Kuzeyden Hazan Şah, gül şehrinin boş olduğunu duyunca, yaprak döken fırtınasıyla şehri zapteder. Hazan Şah ressamlıkla ve nakkaşlıkla hünerli bir hükümdardır. Gül bahçesini altına garkeder, yaprakları sarıya, kırmızıya boyar. Kime kahrederse yüzünü sarartır. Batıda Kış Sultan'ı gül şehrinin Hazan Şah'ın elinde olduğunu duyunca gazaba gelir, sefer hazırlığına başlar. Kar fırtınasını göndererek gül bahçesini istilâ eder. Gül şehrinin yüzü korkudan bembeyaz olur. Kış Sultanı lutufla her yana külçe külçe gümüş saçır.

Bahar Şah, güneyden akrabası olan Nevruz Şah'a giderek gül şehrine geri dönmesi için yardım ister. Nevruz Şah, cömert, neşeli, aydınlık yüzlü bir hükümdardır. Bahar Şah'la birlikte Kış Sultanı'nın üzerine yürür ve bir gece gül şehrine baskın yapar. Kış Sultanı yenilir, kar, utançla eriyip akar, gözyaşları dünyayı kaplar. Gül şehri tekrar canlanır, ırmak neşeyle kabırır, gül yeşil tahtına geçer ve içki meclisleri yeniden başlar. Bu meclislerden birinde gül, bülbül hatırlar, nerede olduğunu sorar. Kafeste olduğunu öğrenince ziyaretine gider. Bülbülün kafesteki hâline, zayıflığına acır, bahar rüzgârını Bahar Şah'a ricaya gönderir.

Bahar Şah, bülbül huzuruna çağırır, sesini dinler, Güle lâyık bir arkadaş olduğunu anlayınca, gül bahçesine dönmesine izin verir. Bülbül gül gül bahçesine döner; o gece bütün çiçeklerin katıldığı bir düğün yapılır. Gül ile bülbül vuslatı yaşarlar. Artık seven ve sevilen iki ayrı varlık olmaktan çıkmış, tek varlık hâlini almışlardır.

Fazlî eserin sonunda alegorilerin anahtarını şöyle verir: ¹² Şâh-ı Bahar: akıl,

Evvela kim anıldı Şâh-ı Bahâr
Akıldur kim bedende kıldı karâr

Gül: ruh,

Gül ki olmuşdurur o şâha veled
Ruhdur k'oldı akl ana sened Şehr-i Gülşen: ten,
Şehr-i gülşen ki eyledüm tekrar
Ten durur k'oldı zeyn çon gülzâr

Ruhdandur kemâli çün anun
Nola ger olsa âşıkı cânun

Süsen: kahramanlık,

Benefşe: alçak gönüllülük,
Oldı süsen şeca'at-ı müşir
Hem benefşe tevâzû'ı muzhır

Sümbül: haset,

Har: kin, kibir,
Hasedün sûretidurur sümbül
Kîne vü kibr ü hâr gayrı degül

¹² Nezahat Öztekin: *Gül ü Bülbül-Fazlî*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış doktora tezi) s. 439.

Temmuz Şah: gazap,
 Ol ki didüm Temmuz Şâh u hazân
 Sende iki sıfatdurur ey cân
 Birisi kuvvet-i gazab ki kaçan
 Olsa müstevlî kuvâ-yı beden
 Âteş-i vakt olur tabiat o dem
 Teni eyler tabiatı dirhem
 Anun ifrâtı oldu Şâh-ı Temûz
 Ki sular şehri cânâ tâbiş-i sûz
 Garaz oldur ki nefis olsa gazûb
 Olur elbetde akl u cân maglûb

Şah-ı Hazân: cezb-i menfaat, şehvet,
 Şâh-ı Şitâ: bedeninin ve ruhun soğuması,
 Birisi dahı kuvvet-i şehevî
 K'oldı cezb-i menâfi ile kavî
 Olsa ifrât-ı şehvet ey sere-merd
 Cisme irüp tagayyür olur zerd
 Bu sıfata hazân disem lâyık
 Ki hazân vasfın eyledüm sâbık
 Bu iki kuvvet olsa tefrît
 Cismi olur hamûd u cebn ü muhît
 İdüp elbet tabiatı fâsid
 Bu sıfatdan mizâc olur bârid
 Ana Şâh-ı Şitâ denilse revâ
 Ki bulur cism ü cânâ istilâ
 Şâh-ı Nevrûz: nûr-ı yakîn,
 Şah-ı Nevrûz didüğüm ta'îyîn
 Oldı cân âleminde nûr-ı yakîn
 Olsa gâlib o şâh-ı nig-uslûb
 Şehvet ile gazâb olur maglûb
 Akl u rûhu idüp muâveneti
 Feth ider nusret ile memleketi

Kafes-i tenden eyleyüp âzâd
Dili cân mülkine ider irşâd

Bülbül: dil (gönül),
Oldı dil bülbülü o gülzârun
Rûhadur iştiyâkı ol zârun

Nesîm: nefis, soluk,
Nefes oldı nesîm insanda
Ki odur vâsita dil ü cânda

Nergis: kuvvet-i bâhire (görüş kuvveti, sağduyu),
Kuvvet-i bahire ki var tende
Nergisün aynıdur bu gülşende

Lâle: sâkî, mahabbet,
Lâle ki oldı bu meclise sâkî
Oldı dilde mahabbet-i bâkî

Serv: bekçi, doğruluk,
Serv kim vasfı bunda hâsıldur
Sıfat-ı istikâmet-i dildür

Elf-âsâ lâtif kâmetinde
Misli yok hergiz istikâmetinde

Hıfz için rûz u şeb gülistânı
Gülşenün olmuş idi derbânı

Cûy-ı dil-cû: safvet-i can (iç temizliği),
Cûy-ı dil-cûy safvet-i cândur
Âyine-dâr-ı rûy-ı cânândur

Gül ü Bülbül'de alegoriler edebî sanatlar üzerine kurulmuştur. Fazlî, gül bahçesindeki tabii varlıkların çağrışımlarıyla insana ait özellikleri dile getirmiş, gül bahçesini alegoriler dünyası olarak düşünmüştür.

Alegoriler, istiare, teşhis ve intak sanatlarıyla kurulmuştur. Eserde en çok kullanılan edebî sanatlar, teşhis-intak, istiare, mecaz ve hüsn-i ta'lildir. Hüsn-i ta'lilin bol miktarda kullanılışı dikkati çeker. Hüsn-i ta'lil sanatı, alışılmışın dışına çıkmağa imkân verdiği için Fazlî'nin yaratıcı sanat kabiliyetinin ve orijinal mazmunlar buluşunun da delili sayılmalıdır.

Alegoriler ol alış sırasına göre eserin bütününe dağılır ve hikâyenin çerçevesini çizerler. Alegorilerin takdimi genellikle istiare sanatıyla yapılır.

Bülbül, gönül istiaresini tazammun ederek teşhis ve intak sanatıyla bir karakter hâline getirilir. Eserin birinci derecede kahramanı olan Bülbül “bir zerreden kemîne vü kemter” olarak “kûy-ı yâre hôr u zelîl” ulaşmağa çalışan, muzdarip, aşkla zenginleşmiş derviş bir şehzâdedir.

Gül ruhu temsil eder, bir ideal olarak ikinci plandadır. Zaman zaman sahneye çıkar kaybolur. Bülbülün güle ulaşma mâcerası eserin konusu olur.

Gül, akli temsil eden Bahar Şâh'ın biricik oğludur. Kendi kendine yeten mükemmel güzelliştir. Bülbülün aşkına ihtiyacı yoktur ama, böylesine sevimlik ona gurur ve zevk verir.

Gül ü Bülbül'de hareketli bir olay zinciri, heyecanlı bir olay düğümlenmesi yoktur. Pastoral-romantik uzun bir şiir diyebileceğimiz eserde gaye, olayların akışı değil, müşahhas sembollerle, ruh ile nefis arasındaki dengenin anlatılmasıdır.

Fazlî'nin eseri, duygu ve tabiat tasvirleri yönünden zengin bir eserdir. Her mısraında duygu ile ilgili bir kelime, bir çağrışım vardır denilebilir. Bu sebeptendir ki, *Gül ü Bülbül* Avrupa literatürüne “romantic poem” olarak geçmiştir ¹³.

Duygu tasvirlerinde şairin duygularıyla dış dünya arasında benzerlik kurması, duygularını tabiata yansıtması dikkati çeker.

Bülbül, gece karanlığı ile umutsuz iç dünyası arasında benzerliği şöyle kurar:

Gördi bu zulmetin nihâyeti yok
Hiç subh-ı safâ alâmeti yok

Rûz-ı hicrân gibi zamanı dırâz
Mihneti çok vefâ vü şefkati az

Nâr-ı âhumla yandı mı keyvân
Ki karardı bu sebz-gûn eyvân

Böyle niçün karardı rûy-ı cihân
Yohsa ahumdan oldu mı sûzân

¹³ Charles Rieu: Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum, 1888, s.177; Gibb E.J.W: A History of Ottoman Poetry, c.III, London 1904, p.197; Dora D'istria: Osmanlılarda Şiir, s.41-45.

Ebr tutdı cihânı ser-tâ-ser
Hâlüme benzer ağlamak ister

Bülbülün aya yalvarışında da duyguların tabiata yansıtılması vardır.

Şeb-i zulmetde kalmışam gümrâh
Bana olgıl delil ü göster râh

Di ki ey âfitâb-ı âlemtâb
Kaldı zulmetde zerre-i bî-tâb

*Gül ü Bülbül'*de mazmunsuz, sâde, güzel bir Türkçe ile, değişmeyen insanî duyguların özel, çıplak, içten anlatımları oldukça fazladır: Bülbülün aya gülden merhamet dilemesi için yalvarması:

Seni sevmek günahsa ana ger
Bâri öldür günâhdan kurtar

Yok eger ol gedâdan ey dildâr
Utanup halkdan idersen ar

Gülün bülbüle kızması:

Didi neyler bu arada o gedâ
Ki figân ile irdi cânanına

Nice yanşur bu nice yanşakdur
Öte tur disenüz ana hakdur

Nergisin bülbülü azarlaması:

Harem-i şâhda nedür bu sadâ
Edebün kanı eyleme gavga

Uyumaz nâlişinden ehl-i çemen
Şâh-ı gül bî-huzûrdur senden

Didi haddini bilsün ol rüsvâ
Anmasun nâmum itmesün gavgâ

Olsun öz âleminde fârig-bâl
Yohsa kahrum irür ana fi'l-hâl

Bülbülün gülşenden koğulması ile duyduğu ızdırap:

Derd-i hicrile kıldı çün hâmuş
Düşdü hâke olup o dem bî-hûş

Akıbet akılı geldi başına
Gördi gark oldu gözi yaşına

Gerçi çok hasta görmüşüm bu nahif
Görmedim ol kadar zebûn u zaîf

Gülün bülbüle acıması, ziyaretine giderek bülbülle konuşması:

Elem-i hicrile nedür hâlün
Yakdı mı nâr-ı gam per ü bâlün

Kafes içre esîr ü zâr oldun
Mihnet ü derd ü hicre yâr oldun

Cânuna geçdi hançer-i mihnet
Sîneni deldi nâvek-i firkat

Gülün ziyaretiyle bülbülün duyduğu sevinç:

Anı gördükde bülbül-i gam-nâk
Eyleyüp şevkile giribân çâk

Mest olup düşdi yirlere medhûş
Nice dem yatdı bî-hod u bî-hûş

Gözin açdukda yüz yire urdı
Yüzini hâk-i pâyine sürdi

Geldi tekrâr şevkile vecde
İtdi aşkile pâyine secde

Gülün mektubunu alınca bülbülün duyduğu sevinç:

Öpdi mektubu gözine sürdü
Şevkile gâh açdı geh dürdü

Gül ile bülbülün buluşma anında birbirlerine karşı ince, güzel duygu ve davranışları, aşkın yalın, mazmunsuz gerçekçi bir dille anlatımıdır.

Şevkle bülbül itdi nâişler
Lutfile kıldı gül nevâzişler

O buna kıldı lutfile ihsân
Bu ana canın eyledi fermân

Sordu ol hâtırını şefkatle
Derdini yandı bu mahabbetle

Ol ana şive kıldı nâz itdi
Bu ana şevkile niyâz itdi

Gülден ayrıldıktan sonra bülbülün yalnızlığı, çaresizliği:

Gördi yanında yok nigârını
 Yine aldı eline zârını
 Yine yakdı derûnını hasret
 Düş gibi geldi lezzet-i vuslat
 Kanı ol lezzet ü safâ kanı
 Kanı ol şefkat ü vefâ kanı
 Gel dinilse bu zevk-ı şevk hayâl
 Az müddetde niçün irdi zevâl

Eserde mutluluk, sevinç, alçak gönüllülük, heyecan coşkunuğu gibi duygulanmaların aynı içtenlikle, fakat mazmun, sanat, tertip örtüsü altında ağır bir dille anlatıldığı da görülür.

Bülbülün kendini hor, zelil bir zerreden daha küçük hissederek gül-
 doğru yol alışı:

Sürünüp yüzü üzre hôr u zelil
 Eyledi kûy-ı yâre azm-ı rahîl
 Kûy-ı cânânı eyleyüp matlab
 Yürüdü hasretile rûz ile şeb
 Olmuşam bir nigâra âşufte
 Ki benim gibi var bin âlufte
 Ol cemâl ile mihirden enver
 Zerreden ben kemîne vü kemter
 Bâğ-ı nâz içre ol mutarrâ gül
 Ben niyâz ile bî-nevâ bülbül

Bülbülün gülün mektubunu alınca duyduğu sevinç:

Didi bu nâme hırz-ı cânumdur
 Şâh-ı gamdan hat-ı amânumdur
 Gördi bir bahr-ı jerf ü dürr-i şigerf
 Okudu döne döne harf be harf

Bülbülün kafesten kurtuluş müjdesini alınca, gülün sevinçle soyunup
 yapraklarını rüzgâra vermesi, hüsn-i talille tasvir edilir:

Soyunup şevkile kabâsını
 Ana virdi kamu libâsını

Lâ'l ü düri saçdı pâyine bî-had
İtdi en'am u lutfını bî-ad

Ehl-i gülzâre zer nîsâr oldu
Zer ayaklarda hâksâr oldu

Bu sürûr ile oluben handân
Açılıp güldi şevkile ol an

Tabiat tasvirlerinde ilk bakışta mücerret ve sembolik bir anlatım görülmekle beraber, bu manzumlu anlatımın altında tabiattan müşahhas algılar dikkati çeker. Tabiatla ilgili imajlarda mutlaka dış âlemden gelen bir izlenim gizlidir. Tabiat tasvirlerini eserin imaj orijinalligini belirten örnekler olarak da gösterebiliriz.

Geceleyn yıldızların yanıp sönmesi:

Hâb-ı gâfletde göz yumup encüm
Her biri kılmış idi kendüyü güm

Irmağın, mevsimler savaşında zırh giymiş bir cengaveri andırması:

Cûy-ı dil cûy geydi cevşenin
Gömgök âhenden eyledi tenin

Yaz-bahar savaşında çiçeklerin savaşa hazırlanmaları sırasında gonca-
nın bozdoğan benzemesi, gülün, yüzüne yapraklardan siper tutması:

Bozdoğan aldı gonca omuzuna
Gül siper tutdu ceng için yüzüne

Bu savaşta güneş bir ateş topudur:

İrdi çün şehr-i bâga şems-i münîr
Kıldı bir topla o dem teshîr

Su kenarında servi ağacı:

Sürdü servün türâb-ı pâyine yüz
Suladı yaş yeryüzün düpdüz

Suyun, çevresindeki menekşelerin güzelliğinden etkilenerek akışı:

Cûy-ı dil-cû anı çü seyr itdi
Oldı bî-hûş kendüden gitdi

Gönlü akdı ana vü cûş itdi
O hevâyile çok hurûş itdi

Kırmızı gülün açılışı:

Açılıp şevkile gül-i zîbâ
Geydi âlile hılat-ı vâlâ

İçine taşına geyüp alı
Kıldı dil almağı alı

Kendüye virdü ziver ü ziynet
Üstüne geydi bir yeşil hil'at

Karlarla kaplı gül bahçesinin anlatılışı:
Göricek böyle şiddetin anın
Geçdi ak pak yüzi gülistânın

Gül ü Bülbül'ün bütününde konu ile ilgili müzikalite meydana getirebilme endişesi hâkimdir. Bu ses düzenlemeleri hem göz, hem kulak duyularına göre yapılmıştır.

Gülün kırmızı renkte açılışı, "al" hecesini meydana getiren "a" ve "l" seslerinin tekrarıyla anlatılırken hem müzikalite sağlanır, hem kırmızı rengin hâkimiyeti verilir.

Açılup şevkile gül-i zîbâ
Geydi al ile hıl'at-ı vâlâ

İçine taşına giyüp alı
Kıldı dil almağı yine alı

Rüzgârın süratle mutlu haberi getirişine uygun ses düzenlemesi "g" ve "l" seslerinin tekrarıyla yapılmıştır.

Güle geldi gele gele ol an
Didi kim müjde ey gül-i handân

Bülbülün, ümitsiz bir aşkla gülün yanına gelişi, "yüz üzre" edat gurbu ve sürünmek fiilinin anlam olarak seçilişinde olduğu kadar, "y,ü,z,r" seslerinin tekrarıyla da belirtilir.

Sürünüp yüzü üzre hor u zelîl
Eyledi kûy-ı yâre azm-ı rahîl

Nâle kelimesinin seslerinin beyite yayılıp tekrarı yapılarak, inceleme, feryad anlamının ahenkle bütünleşmesi.

Gitdi bülbül figân u nâleyle
Nice kin nevhâ vü 'alâleyle

Reng kelimesinin seslerinin vurgulanışı:
Rengini görse reng olup Erzeng
Derdî zî-reng olur bu hod nîreng

Fazlî'nin dili, XVI. yüzyıl konuşma Türkçesi'nin özelliklerini taşır. Fazlî, yaşayan Türkçe'yi deyimlerle yakalamıştır. Bol deyimli anlatımında, devrin modası olan Türkî-i Basit akımının etkisi olduğu muhakkaktır.

Gerçi dirler el üstüne el
Eli altındadır anun hep el

Yana yana ocaklarda dün ü gün
Od bahasına çıkmış idi odun

Çünkü nakd ile cebi toldu kamu
Bıyığın balta kesmez oldu kamu

Nice yanşur bu nice yanşakdur
Öte dur tiseniz ana hakdur

Anı gördü ki göremez anı göz
Anı işitdi ki ana sığmaz söz

Didi hâlün nedür safâ geldün
Ne yıl esdi ki bu yana geldün

Gamum olmuşdur ana eglence
Cânına derdün oldu dinlence

Fazlî'nin konuşma Türkçesi içinde kullandığı deyimlerin büyük bir kısmı halen kullanılmaktadır. Türkçe deyimlerin bir kısmı, da Arapça-Farsça (destgir olmak, kıl u kâl, mest ü kallaş, gıl u gış gibi) karşılıklarıyla verilmiştir.

Fazlî'nin Türkçesi'nde zengin bileşik fiil kadrosu ve isim-fiil kullanılışı dikkati çeker. İsim-fiilden istediği kadar faydalanmış, Türkçe olmayan kelimelere de uygulamıştır.

Arapça, Farsça kelime ve ibarelerin dağılışı oranı, eserin tevhid, na't, mirâciye ve kâsîdeler bölümünde dînî-tasavvufî konuların işlenmesiyle fazlalaşır. Fazlî'nin sanatlı anlatımı, vahdet-i vücud nazariyesinden gelen, rûhî mükemmeliyete ulaşmak için aşk, mürşit, vuslatta seven ve sevilenin farklı olmayışını ifade eden kavram ve terimlerle zenginleşir.

Eserde, uzun ve kısa cümle ritmik bir şekilde kullanılarak, iç ahenge cümle yapısı da katılmıştır.

Sonuç olarak hatasız sağlam, gündelik konuşmaya dayanan bir Türkçe, lirik bir anlatım ve âhenkle uyuşan lirik muhtevanın birleşmesiyle dîvan şiirinin en güzel eserlerinden biri ortaya çıkmıştır diyebiliriz.